

ԼԻԼԻԹ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Երևան քաղաքի Արաբկիր և Քանաքեռ-Զեյթուն վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության դատարանի դատավորի օգնական,
Երևանի «Գլաձոր» համալսարանի իրավագիտության ամբիոնի հայցորդ

**ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱՐԱՐ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԸ
ՍԱՐԴՈՒ ԵՎ ԶԱՂԱՔԱՅՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ
ՈՒ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ**

Միջազգային իրավունքն արդի դարաշրջանում ազգային օրենսդրության ձևավորման և զարգացման միտումների վրա ընդհանրապես և մարդու իրավունքների բնագավառում մասնավորապես հսկայական ներգործություն ունի: Դեռ ավելին, միջազգային իրավունքի նորմերի փոխակերպումը (տրանսֆորմացիան) ազգային օրենսդրության համակարգի հիմնականում տեղի է ունենում մարդու իրավունքների ոլորտում:

Մարդու իրավունքների բնագավառում միջազգային համագործակցությունը սկսեց ձևավորվել դեռևս Առաջին համաշխարհային պատերազմից անմիջապես հետո, երբ Ազգերի լիգայի հովանու ներքո կնքվեց պայմանագրերի մի ամբողջ համակարգ, որոնցում նախատեսվում էր ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանությունը:

Սակայն, մարդու իրավունքների և ազատությունների արդի միջազգային չափանիշները ձևավորվեցին Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո:

Ներկա ժամանակաշրջանում միջազգային հանրաճանաչ փաստաթղթերում ամրագրված մարդու իրավունքներն ու ազատությունները ընդունված է անվանել միջազգային չափանիշներ (ստանդարտներ)¹:

Մարդու իրավունքների վերաբերյալ արդի միջազգային բազմաթիվ պայմանագրերի, համաձայնագրերի, պակտերի, հռչակագրերի, կոնվենցիաների, բանաձևերի հիմնաքարը դրեց Միավորված ազգերի կազմակերպության (ՄԱԿ) կանոնադրությունը. չնայած ընդհանուր նորմեր է պարունակում մարդու իրավունքների վերաբերյալ, այդուհանդերձ, այդ կարևորագույն փաստաթուղթը յուրօրինակ սահմանադրության դեր խաղաց և կանխո-

րոշեց միջազգային իրավունքի, մասնավորապես մարդու իրավունքների միջազգային իրավական կարգավորման հիմնական ուղղությունները²:

Այսպես, ՄԱԿ-ի կանոնադրության ներածական մասում խնդիր է դրվում. «...կրկին հաստատել հավատք մարդու հիմնական իրավունքների, մարդկային անհատականության, արժանապատվության և արժեքավորության, տղամարդու և կնոջ իրավահավասարության, մեծ ու փոքր ազգերի իրավունքների նկատմամբ և ստեղծել պայմաններ, որոնց դեպքում պահպանվում է արդարությունը և հարգանքը պայմանագրերից ու միջազգային իրավունքի այլ աղբյուրներից բխող պարտավորությունների հանդեպ և նպատակ սոցիալական առաջընթացի ու կյանքի բարելավմանը ավելի մեծ ազատության պայմաններում»: Կանոնադրության առաջին հոդվածը կազմակերպության նպատակների շարքին է դասվում «...անկախ ռասայից, սեռից և լեզվից կամ դավանանքից՝ բոլորի համար մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների նկատմամբ հարգանքի ընդլայնումը և այդ հարցերում միջազգային համագործակցության ձեռքբերումը»:

ՄԱԿ-ի կանոնադրությունը նախատեսում է նաև այդ ընդհանուր նպատակից բխող որոշակի պարտավորություններ: Ըստ կանոնադրության 55-րդ «գ» հոդվածի՝ ՄԱԿ-ը պետք է ըստ ամենայնի աջակցի. «... մարդու հիմնական իրավունքների և ազատությունների նկատմամբ համընդհանուր հարգանքի ձևավորմանը և դրանց պահպանմանը»: Կանոնադրության հաջորդ հոդվածը (56-րդ) ՄԱԿ-ի անդամ պետություններին պարտավորեցնում է. «Կազմակերպության հետ համաձայնեցված միացյալ և ինքնուրույն միջոցներ ձեռնարկել 55-րդ հոդվածում շարադրված նպատակներին

www.lawinstitute.am

հասնելու համար»:

ՄԱԿ-ի կանոնադրությունը խնդրո առարկայի հարցում որոշակի առումով թերի է, քանի որ չի սահմանում, թե որոնք են «մարդու հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները»: Այս բացը լրացնում է Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը³: ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեան դեռևս 1946թ. փետրվարին որոշում կայացրեց Մարդու իրավունքների միջազգային բիլլ ստեղծելու մասին: Երկու տարի անց ընդունված Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը դարձավ այդ բիլլի առաջին հիմնադիր փաստաթուղթը:

Հռչակագիրն ունի 30 կետ, որոնցում ամրագրված մարդու իրավունքները պայմանականորեն կարելի է դասակարգել երկու հիմնական խմբի՝ քաղաքացիական ու քաղաքական (3-րդից 21-րդ կետեր), և տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային իրավունքների (22-րդից 28-րդ կետեր): Առաջին խմբի մեջ են կյանքի, ազատության, անձնական անձեռնմխելիության, կտտանքներից և ստրկությունից ազատ լինելու, քաղաքական կյանքին մասնակցելու, սեփականության, ամուսնության իրավունքները և հիմնական ազատությունները՝ համոզմունքների և դրանք ազատորեն արտահայտելու, մտքի, խղճի և կրոնի ազատությունը, խաղաղ հավաքների և ասոցիացիաների ազատությունը:

Իրավունքների երկրորդ խումբն են կազմում սոցիալական ապահովության, աշխատանքի, հանգստի, կրթության, մշակութային կյանքին մասնակցելու և այլ հիմնական իրավունքները⁴:

Հռչակագրի 1-ին կետն ազդարարում է, որ. «բոլոր մարդիկ ծնվում են ազատ և հավասար իրենց արժանապատվությամբ և իրավունքներով. նրանք օժտված են բանականությամբ ու խղճով և պետք է միմյանց հետ վարվեն եղբայրության ոգով», իսկ 2-րդ կետն ազդարարում է, որ. «յուրաքանչյուր մարդ օգտվում է բոլոր իրավունքներից՝ առանց խտրականության»:

Առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում հռչակագրի իմպերատիվ և դիսպոզիտիվ նորմերի խնդրի լուսաբանումը: Նշենք, որ, ի տարբերություն իրավունքների բիլլը կազմող մյուս երկու փաստաթղթերի, հռչակագիրը միջպետական պայմանագիր կամ համաձայնագիր չէ: Այն ընդունվել է որպես ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի բանաձև, որը ըստ այն ընդունողների մտահղացման, չպետք

է պետությունների համար կրեր պարտավորեցնող (իմպերատիվ) բնույթ: Սակայն, հռչակագրի համընդհանուր պաշտպանությունը հաստատվում է աշխարհի բոլոր երկրներում դրա լայն տարածման և գործադրման փաստով, որի ուժով այսօր մարդու իրավունքների պաշտպանությանն առնչվող հարցերի քննարկման ժամանակ գրեթե ամենուր ընդունված է վկայակոչել հռչակագիրը: Հռչակագրի դրույթներն, ըստ էության, արտացոլվել են բազմաթիվ պետությունների սահմանադրություններում, այդ թվում՝ նաև ՀՀ Սահմանադրությունում: Դրանք տեղ են գտել նաև միջազգային շատ փաստաթղթերում և տարածաշրջանային պայմանագրերում ու կոնվենցիաներում, ինչպես նաև ՄԱԿ-ի բազմաթիվ բանաձևերում:

Պետությունները հռչակագիրը հաճախ վկայակոչում են այլ պետություններին մարդու իրավունքների խախտման մեջ մեղադրելիս՝ դրանով իսկ հաստատելով հռչակագրի նորմերի համապարտադիր (իմպերատիվ) բնույթը⁵:

Իհարկե, Հռչակագիրը, որպես այդպիսին, իրավաբանական պարտադիր փաստաթուղթ չէ, սակայն միջազգայնագետների գերիշխող կարծիքի համաձայն՝ այն ինքնաբերաբար ձեռք է բերել պարտավորեցնող բնույթ և միջազգային հանրության կողմից ընկալվում է որպես միջազգային սովորույթային իրավունքի բաղկացուցիչ մաս:

Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում ամփոփված իրավունքները հետագայում տեղ են գտել մի շարք միջազգային պայմանագրերում, հռչակագրերում ու սկզբունքներում: Որպես պարտադիր իրավական նորմեր՝ դրանք առաջին անգամ օգտագործվել են երկու պայմանագրերում՝ «Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին» և «Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագրերում⁶: Այսօր «Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագիրը համալրվել է արդեն ուժի մեջ մտած երկու կամընտիր արձանագրություններով, որոնցից մեկը սահմանում է անհատական բողոքարկման ընթացակարգը, իսկ մյուսի նպատակը մահապատժի վերացումն է:

Ի տարբերություն համընդհանուր հռչակագրի՝ մարդու իրավունքների պայմանագրերը կրում են իրավական պարտադիր բնույթ, որոնց միջոցով կարող է գնահատվել անդամ պետությունների վե-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

րաբերմունքն իրենց քաղաքացիների նկատմամբ: Վավերացնելով մարդու իրավունքների պայմանագիրը՝ պետությունները հաշվետու են դառնում միջազգային հանրության, նույն պայմանագիրը վավերացրած մյուս պետությունների, ինչպես նաև իրենց քաղաքացիների և իրենց տարածքներում ապրող մյուս բնակիչների առջև: Որոշ երկրներում, մասնավորապես նորանկախ պետություններից շատերում, միջազգային պայմանագրերին տրվել է ազգային օրենքներին հավասար կարգավիճակ, և դրանց դրույթներն ուղղակիորեն կիրառվել են ազգային դատարաններում: Ոչ անդամ պետությունների համար ևս մարդու իրավունքների պաշտպանության միջազգային չափանիշները հաճախ համոզիչ ուժ են հանդիսանում ազգային օրենքների մեկնաբանման գործում: Պետք է նկատի առնել, որ այսօր գրեթե բոլոր երկրների իրավական համակարգերը ապահովում են հիմնական սահմանադրական իրավունքներից կամ մարդու իրավունքներից օգտվելու հնարավորություն: Խոշտանգումների չենթարկվելու իրավունքն ընդհանուր է բազմաթիվ իրավական համակարգերի համար⁷:

Միջազգային պայմանագրերի վավերացումով պետությունների ստանձնած պարտավորությունները, ընդհանուր առմամբ, կարելի է բաժանել դրական և բացասական պարտավորությունների: Դրական են համարվում այն պարտավորությունները, որոնց համաձայն՝ անդամ պետությունները պետք է ձեռնարկեն որոշակի գործողություններ: Բացասական են համարվում այն պարտավորությունները, ըստ որոնց՝ անդամ պետությունները պետք է ձեռնպահ մնան իրենց իրավասության տակ գտնվող անձանց իրավունքները խախտելուց:

Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների միջազգային դաշնագրի հոդվածներն ընդգրկում են՝

- խոշտանգումներից, ստրկությունից, բռնի աշխատանքից, կամայական ձերբակալումից կամ կալանքից ազատ լինելու իրավունքը,
- ազատագրված բոլոր անձանց նկատմամբ մարդասիրական վերաբերմունքի իրավունքը,
- պայմանագրային պարտավորությունները կատարելու ի վիճակի չլինելու համար ձերբակալումից ազատության իրավունքը,
- ազատ տեղաշարժվելու և բնակության վայրի ընտրության ազատության իրավունքը,
- օրենքով հավասարապես պաշտպանված

լինելու, դատարանների և տրիբունալների առջև հավասար լինելու, քրեական կամ քաղաքացիական քննության ժամանակ երաշխիքներ ունենալու իրավունքը,

- բոլոր անձանց՝ ամենուրեք որպես օրենքին ենթակա անձ ճանաչվելու իրավունքը, ինչպես նաև անմեղ համարվելու իրավունքը, քանի դեռ նրանց մեղավորությունն ապացուցված չէ օրենքով,
  - անձնական կյանքի իրավունքը, ինչպես նաև իր պատվի և արժանապատվության նկատմամբ անօրինական ոտնձգություններից ազատությունը, մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունքը,
  - կարծիք ունենալու և այն ազատորեն արտահայտելու իրավունքը,
  - խաղաղ հավաքների իրավունքը և ուրիշների հետ միավորումներ կազմելու ազատության իրավունքը,
  - ամուսնության տարիքի հասած տղամարդկանց և կանանց համար ընտանիք կազմելու իրավունքը, ամուսինների հավասար իրավունքներն ու պարտականություններն ամուսնության պահին, ամուսնության ընթացքում և ամուսնալուծության դեպքում,
  - երեխաների իրավունքները,
  - պետական կառավարմանը մասնակցելու, ընտրելու և ընտրվելու, հավասարության ընդհանուր պայմաններով պետական ծառայության մտնելու իրավունքները:
- Դաշնագիրն անդամ պետություններից պահանջում է նաև՝
- ձերբակալված անձանց տեղեկացնել ձերբակալման պատճառների մասին,
  - ձերբակալված անձանց շտապ կարգով հասցնել դատավորի մոտ և երաշխավորել պատշաճ ժամկետում դատական քննության անցկացումը կամ ազատ արձակումը,
  - սահմանափակել իր տարածքում օրինականորեն գտնվող օտարերկրացիների վտարումը,
  - արգելել հետադարձ ուժ ունեցող քրեական օրենսդրությունը,
  - օրենքով արգելել պատերազմի քարոզչությունը, ազգային, ռասայական և կրոնական ատելություն քարոզող ելույթները,
  - ապահովել իրենց տարածքներում ապրող էթնիկական, կրոնական կամ լեզվական փոքրամասնությունների պաշտպանությունը:

Ինչպես Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների միջազգային դաշնագիրը, այնպես էլ Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների միջազգային դաշնագիրը հաստատում են բոլոր ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը և դաշնագրում ամրագրված իրավունքներից օգտվելու՝ տղամարդկանց և կանանց հավասար իրավունքը:

Պետության մեջ արտակարգ դրությունների ժամանակ անդամ պետությունները կարող են դաշնագրի 4-րդ հոդվածի համաձայն՝ կասեցնել որոշ իրավունքներ, սակայն պարտավոր են այդ մասին տեղեկացնել ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղարին՝ պաշտոնապես հայտարարելով արտակարգ դրության մասին և ճշտելով, թե հատկապես որ դրույթներն են կասեցվում: Որոշ դրույթներ ենթակա չեն կասեցման ցանկացած հանգամանքներում: Դրանք են ապրելու իրավունքը, խոշտանգումներից և ստրկությունից ազատ լինելու իրավունքը և պարտքը չվճարելու դեպքում ձեռքակալվելուց ազատ լինելու իրավունքը:

Դաշնագրի իրականացումը վերահսկում է Մարդու իրավունքների կոմիտեն: Մասնակից պետությունները պարտավոր են պարբերաբար զեկույցներ ներկայացնել կոմիտեին՝ դաշնագրի բոլոր դրույթների կենսագործման ուղղությամբ իրենց ձեռնարկած ջանքերի մասին:

«Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագրի հիմքում ընկած է այն կանխադրույթը, ըստ որի՝ արժանապատիվ կյանքով ապրելու իրավունքն անհասանելի կմնա, քանի դեռ բոլոր հիմնական կենսական անհրաժեշտությունները համարժեքորեն և հավասարապես մատչելի չեն յուրաքանչյուր մարդու համար:

Վերը նշված միջազգային պակտերը, անմիջականորեն չկարգավորելով անձի իրավական կարգավիճակը, այնուամենայնիվ, մեծ ներգործություն ունեն ներպետական օրենսդրության վրա, քանզի մասնակից պետությունները պարտավոր են իրենց ներքին օրենսդրությունը համապատասխանեցնել այդ պակտերում ամրագրված միջազգային չափանիշներին:

Մարդու իրավունքների միջազգային բիլլը մարդու իրավունքների ուղղությամբ ՄԱԿ-ի ողջ աշխատանքի բարոյական և իրավական հիմքն է: Այն ամփոփում է մարդու իրավունքների համընդ-

հանուր չափանիշները և հիմք է հանդիսացել մարդու իրավունքների հարցերով ՄԱԿ-ի ավելի քան 50 այլ կոնվենցիաների, հռչակագրերի ընդունման և միջազգային նվազագույն կանոնների ու սկզբունքների հարցերով մարմինների ստեղծման համար:

Մարդու իրավունքների միջազգային ստանդարտները կարևոր նշանակություն ունեն իրավունքների սահմանափակման իրավաչափության հիմքերի որոշարկման և ազգային իրավական համակարգերում մարդու իրավունքների մասին օրենսդրության կատարելագործման համար: Այդ է պատճառը, որ 2002 թվականի մարտի 20-ին, վավերացնելով Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Եվրոպական կոնվենցիան, Հայաստանի Հանրապետությունը միացել է մարդու իրավունքների պաշտպանության եվրոպական համակարգին և ստանձնել ոչ միայն Կոնվենցիայում ամրագրված իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության, այլ նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավագործության ճանաչման պարտավորություններ:

2002 թվականի ապրիլի 26-ին Հայաստանի Հանրապետությունը Կոնվենցիայի վավերացման վերաբերյալ վավերագիրն ի պահ է հանձնել Եվրոպայի խորհրդի գլխավոր քարտուղարին, և Կոնվենցիայի 59-րդ հոդվածի 3-րդ կետի հիման վրա այդ պահից այն Հայաստանի Հանրապետության համար ուժի մեջ է մտել, և Եվրոպական դատարանն իրավասու է դարձել քննելու Կոնվենցիայով և դրան կից արձանագրություններով պաշտպանվող իրավունքների ու ազատությունների՝ Հայաստանի կողմից ենթադրյալ խախտումների վերաբերյալ բողոքները:

Այսպիսով, Հայաստանի Հանրապետությունը պաշտոնապես ճանաչել և իրավաբանորեն ամրագրել է մարդու անօտարելի իրավունքներն ու ազատությունները, որպիսի հանգամանքը հնարավորություն է տվել 2005 թվականի նոյեմբերի 27-ին հանրաքվեի միջոցով փոփոխված ՀՀ Սահմանադրության մեջ առավել լիարժեքորեն ամրագրել մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները՝ դրանով իսկ մարդու բնական իրավունքներին ու ազատություններին հաղորդելով գործող օրենսդրությամբ ամրագրված օբյեկտիվ «դրական» իրավունքի տեսք: Մարդու և քաղաքացու իրավունքների վերաբերյալ սահմանադ-

րական դրույթները խարսխված են վերը թվարկված միջազգային հանրաճանաչ փաստաթղթերի պահանջների հիման վրա, ինչը կարևոր երաշխիք է հանդիսանում մարդու և քաղաքացու իրավունքների պաշտպանության համար:

¹ Տե՛ս Գորշկով Ս. Ա. Стандарты Совета Европы по правам человека и российское законодательство. М., 2001.

² Տե՛ս Երիցյան Ա. Գ. Права и свободы человека и гражданина в демократическом государстве: система, институты, юридический механизм реализации и защиты. М., 1998. С. 52-69.

³ Տե՛ս Права человека. Сборник международных договоров, Нью-Йорк, 1985. Մարդու իրավունքներն ու դատավարությունը: Միջազգային փաստաթղթերի ժողովածու. Երևան, 1996:

⁴ Տե՛ս Лукашева Е. А. Человек, право, цивилизации: нормативно-ценностное измерение. М., 2009, С. 50.

⁵ Տե՛ս Оль П. А., Ромашов Р. А., Пищенко А. Г., Шукшина Е. Г. Государство, общество, личность: проблемы совместимости. М., 2005. С. 35-37.

⁶ Տե՛ս Международные акты о правах человека. Сборник документов. М., 2005.

⁷ Տե՛ս Бондарь Н. С. Гражданин и публичная власть. Конституционное обеспечение прав и свобод в местном самоуправлении. М., 2004. С. 39-41.

РЕЗЮМЕ

Основные международные документы о правах и свободах человека и гражданина

В статье обобщается неоспоримая истина о том, что конституционные права и свободы человека и гражданина, как правило, неотъемлемы и неразделимы, считаются высшей ценностью общества, определяют основные направления правовой политики государства. Международные стандарты прав человека имеют важную роль для определения оснований правомерности ограничений прав и совершенствования законодательства о правах человека в национальных правовых системах.

Автор также делает вывод о том, что Республика Армения официально признала и юридически закрепила неотъемлемые права и свободы человека, что дало возможность в измененной путем референдума Конституции РА наиболее полностью закрепить основные права и свободы человека и гражданина.

SUMMARY

International basic documents about the rights and freedoms of man and citizen

In this article the author ascertains the undeniable truth that the constitutional rights and freedoms of individual /man/ and citizen, as a rule, are inalienable and indivisible, are considered as the highest value of the society and define the basic directions of legal policy of the state. International standards of human rights play an important role in defining the legitimacy of the grounds of restriction of rights and in the improvement of human rights legislation in the national legal systems.

The author also concludes that the Republic of Armenia to its honor has officially recognized and legally stipulated inalienable human rights and freedoms, which has made possible to set forth the fundamental rights and freedoms of individual /man/ and citizen most fully in the Constitution, amended by referendum.